

CLAUSEWITZIANISM ȘI POSTCLAUSEWITZIANISM. DESPRE NECESITATEA SCHIMBĂRII DE PARADIGMĂ ÎN GÂNDIREA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ (V)

Locotenent-colonel conf. univ. dr. Adrian LESENCIUC

Academia Forțelor Aeriene „Henri Coandă”, Brașov

Articolul își propune să analizeze rolul teoriei generalului Clausewitz în cadrul proiecției strategice și doctrinare a ultimelor două secole și se concentrează, în partea de sfârșit a studiului, asupra gândirii militare românești. În esență, natura războiului a rămas aceeași, chiar dacă au avut loc schimbări substanțiale în privința mijloacelor ducerii războiului. Dată fiind această realitate, teoreticienii care au îmbrățișat paradigma lui Clausewitz au încercat să extindă orizonturile acesteia dincolo de limitele pe care le avea; în consecință, perspectivele actuale diferite ale suporterilor săi se află mai mult sau mai puțin în disonanță cu actualul context de securitate.

În scopul realizării unei discuții precise a poziționării adecvate a gândirii militare românești, am propus dispunerea pe episoade a structurii acestei problematice, care acoperă activitatea lui Clausewitz, apariția ideilor sale, poziționarea anticlauswitziană, precum și principalele repere ale gândirii militare românești legate de valorile clauswitziene. Episodul de față își propune să descrie cum a fost reflectată lucrarea lui Clausewitz, Despre război, în ultimii 20 de ani în revista Gândirea militară românească.

Cuvinte cheie: Clausewitz, război absolut, paradigma clauswitziană, postclauswitzianism, anticlauswitzianism.

5. Reflectarea operei lui Clausewitz în Gândirea militară românească

5.1. Necesitatea studiului. În precedentul episod concluzionăm că realitatea euroatlantică postclausewitziană a întâlnit, la începutul ultimului deceniu a secolului trecut, o societate românească modelată în jurul unor centre de gândire (neo)clausewitziană, care au continuat să mențină sau chiar să dezvolte distanța în raport cu alinierea doctrinară firească la proiecția Alianței Nord-Atlantice. Odată demarate dezbaterile privind aderarea la NATO, care s-a finalizat în 29 martie 2004, în urma unor pași multipli (de la invitarea Secretarului general Manfred Wörner, în iulie 1990, la București până la momentul de cotitură reprezentat de summitul de la Madrid, din 1997, apoi, până la permisiunea utilizării spațiului aerian național de către avioanele aliate și a teritoriului național de către contingentele cehe și poloneze în 1999, respectiv până la summitul de la Praga, din 2002, care a însemnat și invitația de aderare), România a proiectat o acțiune similară și în planul interoperabilității doctrinare. Practic, în cei 14 ani în care s-au făcut demersuri de aderare, dar și în ulteriorii 14 ani, după ce România a devenit un stat membru al NATO cu drepturi depline, gândirea românească a continuat să producă în jurul centrelor de gândire (neo)clausewitziană, în timp ce doctrina românească s-a aliniat valorilor și principiilor extra(post)-clausewitziene ale Alianței.

Acest decalaj s-a redus în ultimii ani, dar, totuși, el a continuat să mențină o oarecare distanță în gândirea militară românească.

Tot în precedentul articol concluzionăm că, în esență, gândirea militară românească este una *a-clausewitziană*, dezideologizată în raport cu liniile de forță clausewitziene și neoclausewitziene și, cu siguranță, departe de disputa declanșată de contestatarii clausewitzianismului. Dar, această distanță, afirmă academicianul Mircea Malița, nu este generată de acțiunea voită de menținere a distanței față de ideile clausewitziene, ci de faptul că „*nu există indicii ca lucrarea lui Clausewitz să fie consultată*”¹. O asemenea afirmație pune

Practic, în cei 14 ani în care s-au făcut demersuri de aderare, dar și în ulteriorii 14 ani, după ce România a devenit un stat membru al NATO cu drepturi depline, gândirea românească a continuat să producă în jurul centrelor de gândire (neo) clausewitziană, în timp ce doctrina românească s-a aliniat valorilor și principiilor extra(post)-clausewitziene ale Alianței.

¹ Mircea Malița, *O privire asupra fizionomiei războiului rece*, în Revista de istorie militară, nr. 2, 2007.

în discuție reală două posibilități: fie gândirea militară românească este una voit îndepărtată de valorile clausewitziene și academicianul Mircea Malița se înșeală, fie academicianul are dreptate, iar gândirea militară românească s-a dezvoltat la o anumită distanță de studiul lucrării fundamentale a lui Clausewitz, păstrând drept elemente de referință reperele clausewitziene ale doctrinei din perioada comunistă a statului român.

5.2. Despre război în ultimii 20 de ani de Gândire militară românească. Aserțiunea academicianului Mircea Malița este motivul pentru care am ales să întreprind o cercetare cantitativ-calitativă, investigând ultimii 20 de ani de publicație a celei mai semnificative reviste de teorie și știință militară, *Gândirea militară românească*, pentru a identifica nivelul de profunzime al consultării lucrării emblematică a generalului prusac von Clausewitz, *Despre război*, și a înțelege care sunt clusterelor de conținut teoretic clausewitzian care au produs cele mai mari efecte asupra gândirii militare românești. În acest sens, am consultat 114 numere ale publicației, între nr. 1/1998 și nr. 3-4/2018 (inclusiv un număr special, nr. 5/1999, dedicat împlinirii a 140 de la înființarea ei), totalizând zeci de mii de pagini și 2 083 de articole de autor. Din totalul articolelor publicate în *Gândirea militară românească*, am exclus din studiu rubricile „Editorial”, „Conexiuni internaționale”, „Univers publicistic militar”, „Evenimente editoriale”, „Interviuri GMR”, „GMR News” etc., care nu pot reflecta direct proximitatea ideilor autorilor în raport cu gândirea clausewitziană.

Dintre cele 2 083 de articole analizate, doar 69 sunt articole în care autorii fac trimiteri la opera lui Clausewitz, incluzând cele patru episoade anterioare ale studiului nostru (singurul din paginile *Gândirii militare românești* din ultimii 20 de ani dedicat gândirii clausewitziene și paradigmatelor conjugate). În cele 69 de articole, 23 de trimiteri sunt explicit formulate în raport cu subtitlul 24 din capitolul introductiv al lucrării, intitulat *Ce este războiul?: „războiul este doar o continuare a politicii cu alte mijloace”*². Cel mai curios este faptul că, pe parcursul celor 20 de ani, în niciunul dintre aceste articole, citatul din Clausewitz nu este corect preluat după ediția românească din 1982 a lucrării, beneficiind de studiul introductiv, notele și verificarea științifică

² Carl von Clausewitz, *Despre război*, operă postumă a generalului Carl von Clausewitz. Studiu introductiv, note și verificarea științifică a textului de general-maior dr. Corneliu Soare, Editura Militară, București, 1982, p. 67.

a textului realizate de cel mai cunoscut exeget român al gânditorului prusac, generalul-maior dr. Corneliu Soare³.

Tematic vorbind, trimerterile din articolele analizate mai au în vedere incertitudinea (în 4 situații), triada clausewitziană (3), fricțiunea (3), centrul de greutate (3), natura schimbătoare a războiului (3), complexitatea războiului (2) sau înfrângerea armatei inamice fără luptă (2), respectiv câte o singură dată teme generale atinse de generalul prusac în lucrarea *Despre război*: aprovizionarea, doctrina, raporturile tactică/strategie, violența, războiul absolut, informațiile, lupta armată, șansa, raportul de forțe etc.

Cele trei părți, organizate pe 4-2-2 cărți, la rândul lor fiecare cuprinzând între 6 și 30 de capitole, sunt reflectate inegal în *Gândirea militară românească*: trimerterile explicite la ediția completă în limba română din 1982 sunt în număr de 32 (dar, trebuie să excludem 12 dintre ele, din episoadele anterioare ale studiului nostru), în cadrul a 20 de articole (mai precis 16, fără cele 4 episoade anterioare), având în vizor 24 dintre cele 743 de pagini ale ediției (în realitate, 22 dintre paginile cuprinse în lucrarea ca atare, pp. 53-743, în timp ce două dintre trimerteri se referă la pagini din studiul introductiv semnat de generalul Soare).

Dintre cele 30 de citări, 27 fac trimerteri la prima parte a opului clausewitzian, în timp ce doar una la cea de-a doua și două la cea de-a treia, pe cărți situația fiind următoarea: cartea I – 20 de citări (cap. 1 – 16; cap. 2 – 2; cap. 3 – 2); cartea a II-a – 4 (cap. 1 – 3; cap. 3 – 1); cartea a III-a – 2 (cap. 6 – 1; cap. 8 – 1); cartea a IV-a – 1 (cap. 11 – 1); cartea a VI-a – 1 (cap. 24 – 1), respectiv cartea a VIII-a – 2 (cap. 6 – 2).

Importantă este analiza tematicii (titlurilor) acestor cărți și capitole în care se încadrează paginile citate, pentru o confruntare, calitativă, cu aspectele vizate prin citare din punct de vedere tematic. În acest sens, apreciez că *figura 1* este sugestivă.

³ Citatul din Clausewitz nu este fidel reflectat, intervenind variații parafrastice, ca urmare a consultării unor ediții diferite, în limbi diferite. Printre variațiile parafrastice apar: „*războiul nu este nimic altceva decât continuarea politicii prin alte mijloace*” (nr. 3/2001), în urma consultării unei lucrări a colonelului (r.) J. Osgood, Carl von Clausewitz and Antoine-Henri Jomini and Military Strategy, „*continuarea politicii cu alte mijloace*” (nr. 1/2003, nr. 1/2008), „*o continuare, prin mijloace violente, a politicii*” (nr. 6/2005), „*o continuare a politicii prin prin mijloace violente*” (nr. 2/2007), „*o aplicare, prin mijloace violente, a unei politici de război, de confruntare*” (nr. 4/2007), „*o continuare a politicii prioritare cu mijloace politice, diplomatice, economice, informaționale*” (nr. 2/2015). Varianta corectă, dar prescurtată a citatului este utilizată o singură dată (nr. 1/2010), iar un citat din subcapitolul 24, care relevă aceleași raporturi război/politică, este menționat, de asemenea, o singură dată: „*Vedem așadar că războiul nu este numai un act politic, ci un adevărat instrument politic, o continuare a relațiilor politice, o realizare a acestora cu alte mijloace*” (nr. 3/2010).

Partea	Cartea	Titlu	Cap.	Titlu	Pagini citate	Frecvența citării	
I	I	Despre natura războiului	1	Ce este războiul?	53	1	
					54	1(0)	
					55	1(0)	
					59-60	1	
					64	1	
					67	7(5)	
						68	1(0)
						69	3(1)
				2	Scopul și mijloacele în război	70	1
						75	1(0)
				3	Geniul militar	84	1(0)
					95	1(0)	
	II	Despre teoria războiului	1	Împărțirea artei războiului	110	2(1)	
					115	1	
			3	Artă sau știință a războiului	133	1(0)	
	III	Despre strategie în general	6	Îndrăzneala	178	1	
					8	Superioritatea numerică	183
	IV	Lupta	11	Bătălia principală	246	1	
II	V	Apărarea	24	Acțiunea de flanc	465	1	
III	VI	Planul de război	6A	Influența scopului politic asupra obiectivului militar	609	1	
			6B	Războiul ca instrument al politicii	611	1(0)	

Figura 1: Frecvența citării⁴ lucrării „Despre război” în Gândirea militară românească (1998-2017)

Această analiză certifică aspectele studiate anterior. Proiecția tematică presupune focalizarea pe raporturile generale politică-război, cea mai frecvent citată pagină fiind pagina 67, care include subcapitolul „24. Războiul este doar o continuare a politicii cu alte mijloace”, la care se fac cel mai adesea trimiteri: „Vedem așadar că războiul nu este numai un act politic, ci un adevărat instrument politic, o continuare a relațiilor politice, o realizare a acestora cu alte mijloace. Ceea ce rămâne specific războiului se referă doar la natura specifică a mijloacelor sale. Arta militară poate pretinde în general, prin înaltul comandant în fiecare caz aparte, ca direcțiile și intențiile politicii să nu intre în contradicție cu aceste mijloace, și această pretenție, într-adevăr, nu este mică; dar, oricât de puternic reacționează războiul în anumite cazuri asupra intențiilor politice, această reacție trebuie gândită întotdeauna doar ca o modificare a lor, căci intenția politică este scopul, războiul este mijlocul și niciodată mijlocul nu poate fi gândit ca scop”⁵.

⁴ În paranteze am trecut frecvența citării fără trimiterile din episoadele anterioare ale studiului nostru.

⁵ Carl von Clausewitz, *Despre război*, op. cit., p. 67.

Pentru o vizualizare mai explicită a focalizării trimiterilor pe aspectele de ordin general (Cartea I, „*Despre natura războiului*”, capitolul 1, „*Ce este războiul?*”) care privesc raporturile politică/război, propunem figura 2, ilustrativă pentru concentrarea reflectării prin citare a doar 10 din cele 125 de capitole ale opului clausewitzian, în special doar a primului dintre acestea, care totalizează mai mult de jumătate din numărul de citări:

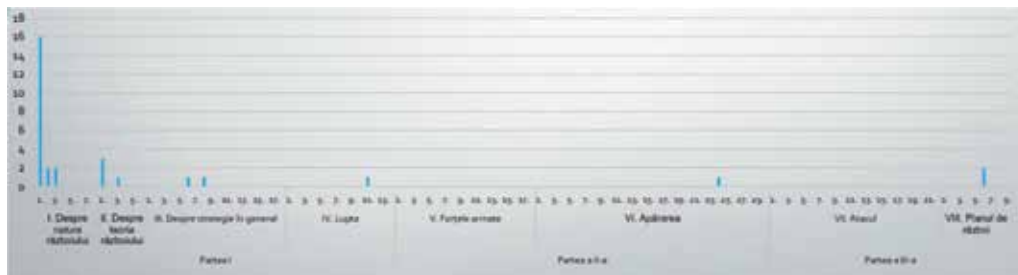

Figura 2: Frecvența citării capitolelor lucrării „*Despre război*” în *Gândirea militară românească (1998-2017)*

Evident, tipul de lectură a lucrării lui Clausewitz diferă, în acești ultimi 20 de ani, de lectura realizată de generalul Helmuth von Moltke în a doua jumătate a secolului a XIX-lea, care a folosit cartea introductivă ca pretext general de poziționare, utilizând celelalte cărți ca instrument în planificarea și desfășurarea acțiunilor militare. Cu toate acestea, o lectură echilibrată ar fi presupus cel puțin o altfel de reflectare a capitolelor 2-8 din prima carte sau a cărților a II-a, a III-a sau a VIII-a, la fel ca în (re)lectura neoclausewitzienilor. Dar, în definitiv, nu această frecvență a citării celor 22 de pagini din cele 690 ale lucrării *Despre război* este relevantă în raport cu proiecția cercetării noastre, ci, mai ales, faptul că, în textele analizate, s-au făcut numeroase referiri la idei parafrazate sau la principii ale paradigmei clausewitziene, fără trimitere explicită la sursă.

5.3. Trimiteri generale. Lecturi ale edițiilor în limba engleză. În textele analizate, 31 de trimiteri din cadrul celor 69 de articole care fac referire la opera generalului prusac sunt fără citare, iar alte două servesc drept motto. Tematic, trimiterile fără citare reflectă raporturile politică/război (18 trimiteri), raporturile tactică/strategie, complexitatea războiului, influența fizicii în definirea conceptelor (frezare/fricțiune, centru de greutate), înfrângerea armatei inamice fără luptă, triada clausewitziană, șansa, incertitudinea, violența, formațiile militare,

războiul absolut, aprovizionarea în război etc. Dacă ar fi să însumăm trimerile explicit formulate la paginile primului capitol din prima carte, concentrate în jurul ideii de război văzut drept continuare a politicii cu alte mijloace, cu cele care fac referire la aceeași idee parafrazată, 34 din 69 de trimiteri (directe sau indirecte) ar viza același aspect, care a presupus transformarea ideilor clausewitziene în ideologie prin vectorii analizați în episoadele anterioare: Helmuth von Moltke, apoi Vladimir Ilici Lenin și Adolf Hitler. În interpretarea reprezentanților realismului politic, focalizarea se schimbă radical, iar înțelegerea raporturilor dintre palierele politic și militar, deși rămâne fundamentală, este nuanțată într-o lectură consistentă a operei lui Clausewitz, în conformitate cu contextul producerii ei. Totuși, 34 de trimiteri la raportul politică/război în cele 69 de articole nu este rezultatul complet.

O bună parte a autorilor este familiarizată cu lectura operei lui Carl von Clausewitz în limba engleză. Astfel, în 20 dintre cele 69 de articole, autorii citează ediții în limba engleză a lucrării generalului prusac, în special edițiile din 1976 și 1993, în traducerea lui Michael Howard și Peter Paret, publicate la Princeton University Press. Este remarcabil faptul că, în urma lecturii edițiilor în limba engleză, raportul politică/război nu este atât de frecvent citat (doar de patru ori), în timp ce alte teme ale dezbaterilor neoclausewitziene (la care nu s-a făcut referire frecvent în urma lecturii ediției românești) sunt scoase în evidență: doctrina, triada clausewitziană, incertitudinea, șansa, fricțiunea, centrul de greutate, războiul limitat, raportul război real/război ideal, războiul definit ca lipsă a păcii etc. O posibilă explicație ar fi cea conform căreia traducerea în limba română a opului clausewitzian, realizată de P. Năvodaru după ediția publicată de Ferdinand Dümmler la Berlin între anii 1832-1834, fiind luată în calcul „și cercetările întreprinse până în prezent asupra acestei opere”⁶, nu atrage atenția asupra acestor teme ale dezbaterii, cele care au făcut obiectul analizei neoclausewitzienilor sau postclausewitzienilor. Totuși, ținând cont de faptul că multe dintre aceste trimiteri sunt indirecte, prin intermediul unor lucrări semnate de diferiți cercetători (în special americani), iar altele sunt incomplete sau fac referire la ediții în limba engleză dificil de consultat, cum ar fi cea din 1873, de exemplu, este probabil ca această consultare a lucrării lui Clausewitz să se fi realizat, în aproape o treime din cazurile (foarte

⁶ *Ibidem*, p. 767.

puține) în care se face trimitere la opera generalului prusac pe parcursul celor 2 083 de articole analizate, parțial și focalizat, prin intermediul unor trimiteri din alte opere consultate în limba engleză. Cu toate acestea, referirea la ediția cea mai citată (cea din 1982) sau la alte ediții în limba română⁷ ar fi fost necesară pentru o proiectare riguroasă a poziționării autorilor în raport cu paradigma clausewitziană.

Revenind la obiectul analizei noastre, trimiterile directe sau indirecte la raporturile politică/război, constatăm că, în cadrul celor 69 de articole care fac trimitere la opera lui Clausewitz, 16 trimit direct la această problematică prin citare a edițiilor românești, 4 trimit prin citare a edițiilor în limba engleză, iar 18 trimit indirect, indiferent de sursă. În total, 38 de trimiteri din cele 65 de articole analizate (exceptând episoadele anterioare ale prezentei lucrări) se focalizează pe problematica raporturilor politică/război (rezumabilă la formula consacrată „războiul este doar o continuare a politicii cu alte mijloace”). Pentru a evidenția grila de lectură (parțială) a opului clausewitzian, expresia grafică a acestei proiectii este elocventă:

Figura 3: Proiecția tematică a citării operei clausewitziene în Gândirea militară românească (1998-2017)

Surprinzător este faptul că raporturile dintre politică și război s-au nuanțat pe parcursul scrierii operei. În *Schițe* pentru partea a III-a, în special în câteva capitole din cartea a VIII-a (incomplete, ca urmare a morții neașteptate a gânditorului prusac în 1831), Carl von Clausewitz redefinește aceste raporturi și se poziționează critic față de propria sa

⁷ În articolele în cauză se mai face trimitere la ediția publicată în 1968 la Editura Academiei Militare, dar există și o ediție din 2000, publicată la Editura Antet, o dublare a celei de la Editura Militară, beneficiind de aceeași traducere a lui P. Năvodaru și de aceeași note ale generalului Corneliu Soare.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Înțelegând
posibilitatea
interpretărilor
categorice, a
dogmatizării
și a pierderii
validității
unor concepte,
Carl von Clausewitz
și-a revizuit
propria proiecție.
A propus
reinterpretarea
războiului ca
fenomen hibrid
[...].

operă. Înțelegând posibilitatea interpretărilor categorice, a dogmatizării și a pierderii validității unor concepte, Carl von Clausewitz și-a revizuit propria proiecție. A propus reinterpretarea războiului ca fenomen hibrid (curios este faptul că cei care studiază în actualitate fenomenul *hybrid warfare* nu pleacă de la poziționarea clausewitziană): „(...) adevăratul război nu este o strădanie atât de consecventă, orientată spre extrem, cum ar trebui să fie conform noțiunii sale, ci un fenomen **hibrid** (subl.a.), o contradicție în sine; ca atare, el nu poate asculta de propriile sale legi, ci trebuie să fie considerat ca parte a unui ansamblu – iar acest ansamblu este politica”⁸, respectiv în înțelesul organic al manifestării sale: „Dacă ne gândim la natura războiului real, ne amintim de cele spuse în capitolul al 3-lea al acestei cărți, **că fiecare război trebuie înțeles înainte de toate în probabilitatea caracterului său și a contururilor sale principale, așa cum ele rezultă din mărimile și relațiile politice, și că adesea, ba în zilele noastre putem chiar afirma de cele mai multe ori, războiul trebuie considerat ca un întreg organic** (subl.a.), ale cărui diverse membre nu pot fi desprinse de ansamblu, în care, deci, fiecare activitate distinctă trebuie să se contopească cu întregul și să decurgă din ideea acestui întreg; astfel ne apare cu totul cert și limpede că poziția cea mai înaltă în conducerea războiului, de la care emană directivele principale, nu poate fi decât cea a politicii”⁹.

O asemenea perspectivă modifică radical, prin însăși intervenția lui Clausewitz, poziționarea inițială, a unui complex (politic) substituibil prin intermediul altuia, mai violent (războiul), adică prin utilizarea altor mijloace. Războiul este înțeles ca parte a unui întreg (politic), o extensie a unui „*social milieu*” ca organism hibrid funcțional, în cadrul unui complex organic superior, statul coordonat politic. Este surprinzătoare rezumarea operei clausewitziene în reflectarea în ultimii douăzeci de ani în *Gândirea militară românească* la un raport politică/război la care, cu siguranță, opera clausewitziană nu are cum să fie reductibilă. Și mai surprinzător este să aflăm că, de fapt, această grilă de lectură a fost dată de generalul von Moltke în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu mențiunea că lectura sa a fost completă, incluzând cărțile considerate inactuale: cartea a IV-a „*Lupta*”, cartea a V-a „*Forțele armate*”, cartea a VI-a „*Apărarea*” și cartea a VII-a „*Atacul*”: „*During the Franco-Prussian War, in his famous clash with Bismark, Moltke*

⁸ Carl von Clausewitz, *Despre război*, op. cit., p. 611.

⁹ *Ibidem*, p. 613.

*formulated the general staff's claim to a shared authority. In this he gave expression to the relationship between political and military leadership that was embedded in the political structure of the Second Reich*¹⁰.

Chiar dacă grila neoclausewitziană din articolele analizate din ultimii 20 de ani ai *Gândirii militare românești* este coerentă, iar perspectiva unor gânditori precum generalii Gheorghe Văduva sau Mihail Orzeacă este complexă și în consonanță cu răspunsul realismului politic din perioada *războiului rece* la proiecția lui Liddel Hart, majoritatea celorlalte articole presupun doar o receptare de suprafață, uneori cerută de înseși tema și contextul cercetărilor.

5.4. Concluzii. Analizând cantitativ și calitativ conținutul articolelor care trimit la opera generalului prusac Carl von Clausewitz publicate în ultimii douăzeci de ani de cea mai veche și prestigioasă publicație de teorie și știință militară din România, *Gândirea militară românească*, am constatat, în primul rând, o reflectare a lucrării *Despre război* în proporții destul de scăzute (fie doar și prin simpla referire parafrastică) în cadrul articolelor. Un total de 69 de articole din 2 083, care au făcut obiectul analizei ca articole de autor, înseamnă 3,31% din total (o valoare cu mult sub așteptările personale).

Mai mult, din totalul acestor articole, aproape două treimi rezumă opera gânditorului prusac la formula pe care el o abandonase în ultimii ani de viață: „*războiul este doar o continuare a politicii cu alte mijloace*”, în favoarea unei înțelegeri organice a războiului. Chiar dacă este evident faptul că opera lui Clausewitz este dificil de înțeles (odată proiectate fundamentele ei filosofice, bazate pe concepte încă neclare)¹¹, rezumarea la raportul politică/război este simplificatoare și generalistă. Concluzia firească a acestei analize asupra celor 69 de articole semnate, în timp, de 60 de autori, care, probabil, va fi extinsă la nivel calitativ (cu referire explicită la contextul cercetărilor acestora), este că, din păcate, academicianul Mircea Malița a avut dreptate, în sensul că lucrarea *Despre război* nu este foarte consultată și că nu

¹⁰ Azar Gat, *A History of Military Thought. From the Enlightenment to the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 251.

¹¹ Azar Gat propune următoarea raportare la poziționările categorice în ceea ce privește interpretarea operei clausewitziene: „*In a sense, Clausewitz could never have been wrong or less than profound because no one could be quite sure that he understood the true meaning of Clausewitz's ideas*”.

produce, prin urmare, o demarcație de natura poziționării, menținând gândirea militară românească mai degrabă într-o zonă neutră, dezideologizată în raport cu liniile de forță ale celor două paradigme în confruntare în ultimii cel puțin șaptezeci de ani.

BIBLIOGRAFIE

1. Carl von Clausewitz, *Despre război*. Operă postumă a generalului Carl von Clausewitz. Studiu introductiv, note și verificarea științifică a textului de general-maior dr. Corneliu Soare, Editura Militară, București, 1982.
2. Azar Gat, *A History of Military Thought. From the Enlightenment to the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
3. Mircea Malița, *O privire asupra fizionomiei războiului rece*, în *Revista de istorie militară*, nr. 1-10, 2007.

